

О.П. Мартиненко

Буковинська державна фінансова академія, м. Чернівці, Україна

ДІАЛОГ СУЧАСНОЇ НАУКИ ТА РЕЛІГІЇ

(аналіз реакції В. Гінзбурга на ідеї, викладені в енцикліці
Іоанна Павла II «Fides et Ratio»)

У статті дана оцінка сучасному діалогу науки та релігії на підставі аналізу полеміки В. Гінзбурга з ідеями Іоанна Павла II, викладеними в його енцикліці «Fides et Ratio». Зроблені висновки, в яких думка Павла II щодо можливого розширення соціальних повноважень релігії за рахунок науки була піддана сумніву як недоцільна.

Якби бог існував, то навряд він був би настільки пихатим, щоб ображатися на тих, хто сумнівається в його існуванні.

Бертран Рассел

Постановка проблеми. Релігія та наука не раз за час свого історичного існування, перебували між собою в конфліктному стані. За небагатьох поправок можна впевнено констатувати те, що стан латентної «війни» продовжується увесь час, доки не настає момент прямих зіткнень. Б. Рассел, англійський філософ та науковець, якимось зазначив: «Релігія і наука знаходяться в давньому протиборстві, але до останнього часу наука незмінно була переможцем. Однак виникнення нових релігій, оснащених завдяки самій науці новими можливостями для проповідницької діяльності, зробило співвідношення сил неясним, тому сьогодні доводиться знову звертатися до з'ясування причин та історії тієї війни, яку традиційна релігія вела проти науки» [1, р. 7]. Слова, сказані філософом, були опубліковані у 1935 році. Результат тодішнього епізоду протистояння релігії та науки склався на користь науки.

Зараз початок третього тисячоліття – час, коли може відбутися ще одне таке зіткнення. Цілком можливо, воно стане історичним, таким, що на довгий термін визначить природу стосунків розуму та віри, релігії та науки, клерикалізму та сцієнтизму. Саме тому вже зараз потрібно звернутися до аналізу сучасного етапу цього конфлікту, щоб отримати якийсь загальний прогноз стосовно тих наслідків, на які ми можемо чекати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даній проблемі присвячено достатньо уваги в науковому середовищі. Починаючи з кінця XIX і завершуючи початком XXI ст., вчені, філософи, діячі культури та представники церкви і різноманітних релігійних організацій присвячували цьому питанню значну увагу. Написано багато статей, публікацій, виступів, є також монументальні праці – все це демонструє важливість і актуальність зазначеної проблеми. Коротко зупинимось на персоналіях: Іоанн Павло II, понтифік Римокатолицької церкви, нам цікавий, в першу чергу, своєю енциклікою «Fides et Ratio» [2], в якій він висловлює декілька оригінальних думок щодо місця, ролі і значення віри та розуму у протистоянні наукового (філософського) та духовного (релігійного) начал. Академік Віталій Лазарович Гінзбург – думка цього видатного російського вченого цінна передусім своєю критичною частиною, в тому числі стосовно думок Іоанна Пав-

ла II [3], [4]. І загалом, якщо аналізувати публікації останніх років щодо різноманітних аспектів відносин релігії та науки, варто згадати наступні прізвища і праці: М. Анзар [2], В.В. Волкова [5], П.П. Гайденко [6], А.А. Кобченко [7], Ф.Н. Козирев [8], А.Н. Красніков [9], Л.Б. Михайлова [10], Є.В. Мордвінова [11], К.К. Ферма [12] та інші.

Мета даної статті – дати об’єктивну оцінку діалогу сучасної науки та релігії на прикладі аналізу полеміки Іоанна Павла II та В. Гінзбурга.

Перше, з чого би нам хотілося почати – це визначення предметної області та уточнення деяких понять, якими ми будемо користуватися протягом цього невеличкого дослідження.

Говорячи про релігію, ми в першу чергу будемо мати на увазі європейську християнську традицію і лише незначною мірою супутні до неї предметні сфери. Що до науки, то тут ситуація буде теж означена подібним чином, тобто наш аналіз буде торкатися саме європейської науки і лише частково її альтернативних варіантів. Відносно поняття «релігія», «наука», то тут існує досить давня проблема, на яку б нам теж хотілося звернути увагу. Проблема ця стосується тлумачення вищезгаданих понять. Зокрема, вживаючи поняття «релігія», ми мусимо десь обов’язково оговорити те, яку саме релігію ми маємо на увазі, яка історична протяжність тої чи іншої релігії в часі, якими характерними ознаками володіє та чи інша релігія і таке інше.

Думаю, що було би некоректно писати про релігію, використовуючи в публікації матеріал, який торкається, наприклад, суто раннього протестантизму, в такому випадку більш доречним буде використання терміна «ранній протестантизм», а поняття «релігія» приберегти на той випадок, коли зайде мова про щось більше, ніж одна релігійна течія. Відносно науки, то тут теж певною мірою існує подібна проблема – коли вживають загальне поняття, але мають на увазі лише якусь його меншу частину – маються на увазі випадки, коли під «наукою» розуміють лише науки природничого циклу: математику, фізику, біологію. При цьому ігнорується факт метафізичного буття даного поняття, яке в силу свого статусу містить у собі всі можливі значення поняття «наука» (давня наука, гуманітарна наука тощо). Адже ми не будемо заперечувати того, що, наприклад, математика та філологія мають у собі щось спільне – те, що дає нам підставу вважати і одну, й іншу галузь знання наукою.

Отже, підсумовуючи написане, можна сказати, що поняття «релігія» та «наука» в нашому викладі будуть включати всі оговорені вище моменти.

Стосунки релігії та науки достатньо довгий час були нейтральні. ХХ століття можна без перебільшень назвати віком науки. Наука панувала майже у всіх галузях життя, навіть у тих, де зазвичай місце належало релігії – наприклад, у сфері моралі. Складалося враження, що такий стан речей буде тривати завжди. Був зазначений факт невмолимості процесу розвитку суспільної свідомості – прогресу, де релігія, релігійний спосіб буття проголошувався учорашнім днем, етапом людської еволюції. Необхідною, але нижньою сходиною розвитку.

Зараз, коли минуло перше десятиліття третього тисячоліття, ми можемо спостерігати те, скільки наївного було у цьому баченні. Одна виграна битва не стала запорукою перемоги у всьому поєдинку. Наука нанесла значну, але не фатальну шкоду авторитету церкви, яка зараз змушує посунутися науку, науковий світогляд зі, здавалося, навіки зайнятих позицій. Що стало причиною такого повороту в давньому протистоянні? Відповідь на це питання, на наш погляд, потребує більш глибокого і серйозного дослідження ніж те, яке ми можемо дозволити в межах цієї публікації, і пізніше воно, певно, буде мати місце – наразі, ми можемо представити свої думки з цього приводу лише як розвідку.

Перейдемо до аналізу подій, які, на наш погляд, є визначальними у відносинах між наукою та релігією в останні роки.

У 1998 році папа римський Іоанн Павло II видає до публікації одну зі своїх численних енциклік під назвою «Fides et Ratio» [2], що в перекладі означає «розум та віра». Гаслом даного твору стало примирення між релігією та наукою. Незадовго після цього, в Росії, академіком РАН Росії, лауреатом Сталінської (1953), Ленінської (1966) і Нобелівської (2003) премій В.Л. Гінзбургом пишеться свій варіант-відповідь бачення проблеми віри та розуму (релігії та науки) [4].

Енцикліка Іоанна Павла II на перший погляд справді здається закликом до примирення віри та розуму. Ним наводиться дуже багато аргументів, що демонструють відсутність достатньої підстави для конфлікту останніх. Але, в той же час, після вдумливого аналізу слів римського понтифіка складається зовсім інакше враження, таке, що не має нічого спільного з примиренням як таким.

У творі Іоанна Павла II аналізується багато різних знакових подій, які так чи інакше стосувалися історії взаємостосунків інтелектуальних пошуків, присвячених проблемі віри та розуму. Праця ця дуже логічна і послідовна – одна думка плавно перетікає в іншу і завжди має чіткий засновок на початку. При цьому сприйняття загальної логіки енцикліки подібне до тих почуттів, які можна отримати від споглядання картин французьких імпресіоністів – скільки в них барв і відтінків, стільки і в думці понтифіка багато різноманітної гами змісту.

Можливо, саме завдяки цьому дещо важко виокремити якусь однозначність стосовно того питання, яке хвилює в першу чергу саме нас, так як Павло II у своєму творі не веде прямо мову про науку та релігію. Їх місце зайняте філософськими напрямками відповідного кшталту, зокрема філософія раціоналістичного типу відповідає науці, а богословсько-теологічна – релігії.

Саме ж богослов'я протиставляється філософії як «наука про віру», «дисципліна раціонального осмислення Бога» [2]. Тому, щоб запобігти можливому непорозумінню, ми вирішили уточнювати в цитуванні те, що саме має на увазі римський понтифік, вживаючи назву тої чи іншої дисципліни.

Перше, з чого починає понтифік – це з пояснення неспроможності філософії (науки) вирішувати ті завдання, які вона донедавна вирішувала, або, принаймні, намагалась вирішувати: «Сучасна філософія забула, що саме буття має бути предметом її вивчення, і обмежилася пізнанням людини. Замість того, щоб використовувати дану людині здатність пізнавати істину, вона вважає за краще підкреслювати його обмеженість і залежність від зовнішніх умов. Це призвело до виникнення різних видів агностицизму і релятивізму, і в результаті філософські шукання загрузли в трясовині загального скептицизму» [2].

Отже, Павло II висуває науці ряд претензій, з яких ми можемо зрозуміти те, що «загальний скептицизм» є явищем, безсумнівно, негативним. Така категоричність вже навіює певний сумнів сам по собі, адже скептицизм завжди був невід'ємною частиною раціонального та наукового світогляду і якщо становив загрозу, то не для науки, а саме для уявлень релігійного гатунку. Ми знаємо те, що наука в певні періоди свого розвитку перебувала у стані «кризи руху».

Такий стан справді характеризується нестачею «наукової віри», віри в певні проміжні теорії. Можливо, критикуючи філософію (науку) за «загальний скептицизм», Іоанн Павло II має на увазі те, що сучасна наука знаходиться саме в такому стані? Але, якщо так, то тут виникає наступне питання – наскільки доречною є підміна «наукової віри» релігійною? Адже так звані «основні положення» не є релігійними догмами. Сама умо-

ва достовірності «основних положень» – фальсифікація. Достовірність догми – це «сліпа віра». Складається враження, що Павло II в чомусь ототожнює науку з релігією, надає останній таких рис, які їй, в принципі, притаманні бути не можуть.

Можливо, у відповіді на це питання нам допоможе аналіз наступного фрагмента енцикліки. У ньому зможемо простежити те, що саме є засобом для лікування «кризи руху» науки з точки зору Павла II: «...нам, єпископам, доручено проповідувати істину, і ми не можемо ухилитися від цього завдання, оскільки інакше ми б залишили прийняте нами служіння.

Підтверджуючи істини віри, ми можемо повернути сучасній людині віру у свої здібності до пізнання й одночасно закликати філософію заново знайти і усвідомити свою гідність» [2]. Отже, так – «ми можемо», а філософія (наука) нехай займається тим, чим займалась колись? В той же час стає зрозуміло, що є метою конфлікту, якщо, звісно, розуміти ситуацію, що склалася, як конфлікт.

Кожний конфлікт, особливо якщо він є військовим, переслідує свої цілі. Наприклад, оволодіння певними територіями, ресурсами тощо. Мета цього конфлікту більш глобальна і ніяка війна, окрім війни духовних начал, не може вестись за цей «ресурс» – за *людину* (курсив авт.). Перефразуємо папу римського Іоанна Павла II і отримаємо текст своєрідного ультиматуму релігії науці: «Філософія (наука) мусить покинути людину і повернутися до роботи над проблемами буття. Людиною з цього моменту має займатися та інституція, яка для цього підходить більше всього, – релігія, і її найбільша ревнителька у Європі, – свята Римо-католицька церква».

Що ж, випад у сторону філософії (науки) зроблено – справа за відповіддю, і остання, потрібно сказати, не забарилася. Менше ніж за рік після виходу енцикліки академік Гінзбург у своїй статті «Розум та віра. Зауваження на енцикліку Іоанна Павла II...» [4] пише: «...є всі підстави вважати, що вельми об'ємна енцикліка "Віра і розум" (у ній крім вступу є 7 глав, вона розбита на 108 пунктів) є своєрідним богословським заповітом Павла II. Він відображає бачення місця і змісту католицизму на початку третього тисячоліття нашої ери» [4, с. 546].

Такий вступ, зроблений В.Л. Гінзбургом, дає уявлення про те, наскільки серйозно академік віднісся до змісту папського твору. Крім того, він пояснює, чому він – фізик – взяв на себе нетрадиційну для своєї спеціальності задачу – аналізувати питання, більш характерні для філософії та релігієзнавства: «Я переконаний в тому, що кожна освічена людина може (і навіть повинна) виробити власну думку про розум і віру, атеїзм і релігію. Можливо, сказане очевидно, але я боюся закидів у тому, що зайнявся не своєю справою» [4, с. 546]. Останню фразу ми навели не дарма, адже, розписуючись у неповній компетентності у справах релігії та церкви, В.Л. Гінзбург робить, по суті, закид в сторону Павла II, який розпочав критику філософії (науки).

Взявшись за захист науки, В.Л. Гінзбург робить ще одне варте уваги зауваження: «Релігія (тут – християнство), по суті, залишилася такою ж, що і два тисячоліття тому. Тим не менше, була витрачена величезна кількість енергії на різноманітні суперечки (іноді вельми криваві) про те як треба хреститися і таке інше. Християнство розбилося на ряд напрямів, з яких найважливішими є католицизм (850 млн), протестантизм (400 млн) і православ'я (150 млн).

Кожна з цих конфесій, і особливо протестантизм, далеко не монолітна, в їхніх надрах йде боротьба, часом люта... хіба не вражає контраст із ситуацією в науці, для якої в наш час характерна глибока єдність – існує одна світова наука, яка не знає національних меж, не кажучи вже про етнічні кордони. Звичайно, і в науці виникають якісь розбіжності і дискусії, але вони вирішуються в процесі її розвитку, залишаючи далеко позаду різні псевдонаукові побудови» [4, с. 548].

Коментуючи останню цитату В.Л. Гінзбурга, відмітимо його правоту щодо неоднорідності релігії як такої. Особисто я впевнений у тому, що далеко не всі представники християнських конфесій погоджуються з думками папи римського Іоанна Павла II щодо віри та розуму. Особливо це стосується традиційних опонентів католицької церкви – представників протестантських конфесій.

Російський академік вельми доречно вказує на факт того, що Римо-католицька церква не може представляти усієї релігії, більш того – вона не може представляти навіть християнство, так як розбіжності в поглядах християнських конфесій вельми категоричні та досить принципові. Звісно, суперечки існують і в науці, але вони ніколи не завершувались «actus fidei» – спаленням еретика-опонента на вогнищі. Наука, дійсно, вигідно відрізняється від релігії своєю монолітністю, і В.Л. Гінзбург, справді, має більше прав говорити від імені науки, ніж папа римський від імені релігії, але і сам папа Іоанн Павло II не претендує на це. Єдине, що йому можна інкримінувати в цьому випадку – це віру в те, що суперечка навколо питання про «віру та розум» народилась у лоні Римо-католицької церкви.

Висновки

Що стосується нас, то, долучаючись до зазначеної вище суперечки і загалом до питання про співвідношення науки і релігії, викажемо свою позицію.

В енциклопедії «Fides et ratio» справді осмислюються сучасні реалії, як-от те, що науковий раціональний світогляд не зміг, в якомусь відповідному ступені, вирішити низку тих питань, якими традиційно опікувалась релігія, зокрема наука не пристосована до задоволення людської потреби у вірі. Більш того, Павло II переконаний, що наука взагалі не пристосована виконувати таку задачу, так як за своєю суттю вона скептична та реляційна. В той же час він бачить цінність у раціональному шляху пізнання Бога і пропонує ввести в наукове повсякдення богослов'я як раціональну дисципліну, що створена на релігійних засадах і яка, саме головне, справлялася раніше і може справлятися зараз з означеною вище проблемою.

Інша справа в тому, що одними питаннями віри діло не обходиться. Іоанн Павло II, дещо необачно, на наш погляд, вважає те, що більшість людських проблем ґрунтується на рівні осягнення віри людиною, випускаючи з уваги той момент, що «віра та розум» є неділимою концептуальною «зв'язкою-складкою» (термін Ж. Делеза) і навряд чи потрібно надавати такої переваги саме вірі (подібної помилки припускається і В.Л. Гінзбург, який відводить вірі другорядне значення), звідси і спроба потіснити науку з антропосоціометричних позицій, тобто, спрощено кажучи, перебрати управління (регулятивну, виховну та світоглядну функцію) соціумом на себе. Але як це взагалі можливо?

Населення планети постійно збільшується, рівень складності соціальної структури росте. Управління такою величезною спільністю потребує засобів надзвичайної потужності, які б при цьому володіли значною лабільністю та гнучкістю. Релігія, а тим паче Римо-католицька церква, навряд чи спроможна виконувати управління в подібних масштабах.

Інша справа, якщо все буде відбуватися як співпраця, де кожна релігія (християнство, буддизм, іслам тощо) буде займати ту нішу, якою здатна володіти. Наука на даний момент часу, незважаючи на внутрішню кризу, є єдиною структурою, яка може вирішувати «Великі проекти» (термін Ж.-Ф. Ліотара). А тому ситуація, де та чи інша релігія буде підказувати науці, що потрібно робити в тому чи іншому випадку, можлива лише як співпраця, а не як стосунки хазяїна і служниці.

На жаль, у статті не знайшов достатнього місця аналіз подальшої дискусії навколо піднятого В. Гінзбургом питання. Та, зважаючи на актуальність проблеми наростаючого конфлікту між наукою та релігією, ми думаємо ліквідувати цей пробіл у подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Russell B. Religion and Science / Russell B. – London : T. Butterworth-Nelson, 1935.
2. Encyclical letter «Fides et Ratio» of the supreme pontiff John Paul II to the bishops of the catholic church in the relationship between faith and reason. Libreria editrice Vaticana. Vatican city [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_15101998_fides-et-ratio_en.html.
3. Гинзбург В.Л. Еще раз о религии и науке / В.Л. Гинзбург // Поиск. – 1998. – № 38. – С. 8-9.
4. Гинзбург В.Л. Разум и вера. Замечания в связи с энцикликой папы Иоанна Павла II «Вера и разум» Наука и общество: межнациональные отношения / В.Л. Гинзбург // Вестник РАН. – М., 1999. – Т. 69, № 6. – С. 546-552.
5. Волкова В.В. Взаимоотношения науки и религии / В.В. Волкова, А.П. Смирнова // Тезисы докладов II научно-практической конференции «Отечественные традиции гуманитарного знания: история и современность» (Санкт-Петербург, май. 2006). – СПб. : СПбГИЭУ, 2006. – С. 245-246.
6. Гайденок П.П. Христианство и наука: противостояние или союз? / П.П. Гайденок // Наука – философия – религия: в поисках общего знаменателя : [статті]. – М., 2003. – С. 9-24.
7. Кобченко А.А. Значение религиозного дискурса для диалога науки и религии / А.А. Кобченко // Язык, фольклор, культура: проблемы взаимодействия. – Белгород, 2005. – С. 79-84.
8. Козырев Ф.Н. Религия и наука на рубеже тысячелетий: продолжающийся спор или путь к единству? / Ф.Н. Козырев // Педагогика культуры. – СПб., 2005. – № 3/4. – С. 22-27.
9. Красников А.Н. У истоков религиоведения: взаимоотношения науки, религии и теологии / А.Н. Красников // Наука и религия. – М., 2006. – С. 286-332.
10. Михайлова Л.Б. Наука и религия / Л.Б. Михайлова // Философия. Методология. Наука. – М., 2004. – С. 522-532.
11. Мордвинова Е.В. О синтезе науки и религии // Наука и религия : Проблемы современного гуманизма / Е.В. Мордвинова. – Нижневартовск, 2003. – С. 111-115.
12. Verma K.K. Science and religions / K.K. Verma // Eubios j. of Asian a. intern. bioethics. – Christchurch, 2006. – Vol. 16, № 9. – P. 152-154.
13. Ansar M. Religion and science / M. Ansar // Minaret. – Karachi, 2005. – Vol. 42, № 12. – P. 8-16.

А.П. Мартыненко

Диалог современной науки и религии (анализ реакции В. Гинзбурга на идеи, изложенные в энциклике Иоанна Павла II «Fides et Ratio»)

В статье дана оценка современному диалогу науки и религии на основании анализа полемики В. Гинзбурга с идеями Иоанна Павла II, изложенными в его энциклике «Fides et Ratio». Сделаны выводы, в которых мысль Павла II касательно возможного расширения социальных полномочий религии за счет науки была подвергнута сомнению как нецелесообразная.

А.Р. Мартыненко

The Dialogue of Modern Science and Religion (the Analysis of V. Ginsburg's Response of the Ideas of John Paul II Given in Encyclical «Fides et Ratio»)

In the article is given estimation to the modern dialogue of science and religion on the basis of analysis of V. Ginsburg's polemic with ideas of John Paul II stated in his encyclical «Fides et Ratio». The conclusions are made in which Paul II thought as to the possible expansion of social powers of religion, at the expense of science, was in doubt as unsuitable.

Стаття надійшла до редакції 03.10.2010.